

Gotlands runinskrifter 3

Fleringe socken

G 317 – G 318

Helmer Gustavson

Fleringe Kyrka

De bevarade kyrkstillarna, stigluckan och kyrkogårdsmuren bildar tillsammans med själva kyrkan en unik kyrkomiljö på Gotland. Kyrkbyggnaden består av ett kor med raksluten östvägg, ett rektangulärt långhus och ett kraftigt torn. Koret och långhuset blev troligen uppförda under tiden 1225-1250, medan tornet tillbyggdes 1250-1275.

Då Georg Wallin besökte kyrkan år 1744 såg han på kyrkogården några runristade gravhällsfragment, som han uppfattade som rester av en och samma gravhäll, G 317. De låg kvar på kyrkogården 1849, då P. A. Säve undersökte dem och konstaterade att det rörde sig om två olika gravhällar, G 317 och G 318. Senare har G 318 försvunnit helt, medan ett större stycke av G 317 är bevarat och ligger i korgolvet.

317. Fleringe kyrka

Litteratur: L 1696, S 7, F 51. G. Wallin, Runographia Gothlandica (1) (i Ups. Soc. Scient. Acta. 1743, tryckt 1749), s. 60 ff.; C. G. Hilfelding, Resejournal 1800 (Fm 57:8 i Kungl. Bibl.), s. 92; J. G. Liljegren, Runlära 1832 s. 152; P. A. Säve, Gotländska fornlemningar. Förklaring till planscherna 1852, nr 11, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 72 f.; S. Bugge, Tolkning af Runeindskriften på Rökstenen i Östergötland, ATS 5, 1895, s. 69; A. Edle, brev till J. W. Hamner den 15/7 1923 (ATA); O. v. Friesen, anteckningar 24/7 1923 (UUB); J. Roosval brev till Riksantikvarien 21/6 1947; Å. Holmbäck och E. Wessén, Svenska landskapslagar, Fjärde serien: Skånelagen och Gutalagen (1943), s. 269, n. 39; G. Hafström, art. Byamål (i KLN 2,1957), sp. 395; T. Siltberg, Marklejet, tingsdomarna och den sociala differentieringen på Gotland fram till 1600-talet. Uppsats för fil. lic-examen i historia vårterminen 1993, Umeå universitet; Th. Snædal, Medan världen vakar. Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi (Runrön 16.) 2002, s. 156.

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckning 1849 (S 170:1-2:25, UUB), Atlas till Reseberättelse 1852 (ATA), nr 11; J. W. Hamner, foto 1923 (ATA).

Gravstensfragment med runinskrift. Det ligger nu i golvet i koret norr om altaret. Det låg tidigare tillsammans med flera fragment av samma häll och ett par fragment av G 318 på kyrkogården söder om kyrkan. G. Wallin har i *Runographia Gothlandica* givit en utförlig beskrivning av gravhällen. Sannolikt beror det på att han insåg inskriftens intressanta innehåll. Hans framställning bygger på en beskrivning daterad den 6 september 1744.

Gravhällen är enligt G. Wallin stympad på många ställen och avdelad i två delar genom en mittlinje och täckte två gravar, en makes och hans hustrus. Inskriften löper enligt G. Wallin längs de fyra sidorna. Huvudändan som vetter mot väster innehåller de tre första orden i inskriften och på den norra sidan, som gränsar mot kyrkväggen, läser han drygt tio ord och vid fotändan mot öster tre ord. Den följande delen av inskriften, omkring 12 ord, fram till mansnamnet Botulf står på den södra långsidan. Namnet Botulf och resten av inskriften hör inte till själva epitafiet enligt G. Wallin utan är ristade under ramen vid huvudsidan över de avlidnas huvuden. De har huggits in av ristaren eller någon annan för att ”även hans minne skall förbliva”.

Gravhällen låg alltså på G. Wallins tid på kyrkogården söder om kyrkan och bar en inskrift längs hällens fyra sidor och innanför inskriftsramen vid huvudändan. Han kunde inte läsa den i dess helhet. Om det berodde på skador eller på att hällen delvis varit täckt av smuts och lav är ovisst. Det kan också förklara varför G. Wallin tolkade de två korsen innanför inskriftsramen som avbildningar av ett manshuvud och ett kvinnohuvud.

Då C. G. Hilfeling såg hällen år 1800 låg den sönderslagen i flera stycken på kyrkogården söder om kyrkan.

Enligt kyrkoinventariet 1830 fanns en enda äldre gravhäll med runor (”uphilar Runskrift”) på kyrkogården. Sannolikt avses G 317.

När P. A. Säve vid mitten av 1800-talet undersökte och ritade av hällen hade den förstörts ytterligare. Vid hans undersökning den 24 juli 1849 låg den i två stycken på kyrkogården mitt för ”stora dörren” på södra sidan. Vid en reparation av kyrkan 1858 blev det större stycket enligt en uppgift i reseberättelsen 1864, s. 72, avhugget i sin spetsiga del; det hade gjorts av kyrkoherden Johan Lutteman enligt en av P. A. Säve senare gjord notering i fältanteckningarna från 1849. Därigenom gick runorna **ih**i i runföljden **laihi** förlorade. Den del av stenen som började med runföljden **ipium** osv. stacks in under de övriga trappstenarna i södra korportalen. Det mindre stycket med runorna **firi: marheto** var då försvunnet. Senare har en del av det större stycket gått förlorad, troligen när hällen placerades i södra långhusportalen. Av ett brev från A. Edle till J. W. Hamner 1923 framgår det, att den låg som dörrhäll utvändigt i sydportalen, utsatt för takdropp och tjära. Samtidigt meddelade A. Edle, att ett fragment av en runsten med några möjligen tydbara runor låg som dörrhäll inåt kyrkan. Det fanns inte kvar, när Runverket granskade G 317 i kyrkan 1979. År 1923 undersökte O. v. Friesen G 317 i sydportalen; han har inte gjort någon anteckning om det fragment som enligt A. Edle låg inåt kyrkan. I samband med att kyrkan restaurerades togs fragmentet år 1947 in i kyrkan.

Grå kalksten med inslag av ortoceratiter. Hällen har varit rektangulär. Den bevarade delen, som har utgjort den övre högra sidan, är 129 cm lång, 53 cm bred och 15 cm tjock. Dess ursprungliga bredd kan beräknas till 135-140 cm. Runinskriften löper i ett band längs stenens kanter med runornas baser inåt. På grund av brist på utrymme har slutet av inskriften ristats innanför ramlinjen vid huvudändan. Runornas höjd är 6-6,5 cm. Ytan är här och var nedfläckad av gammal tjära och murbruk och ställvis ganska hårt vittrad. I mitten innanför inskriften finns ett ganska väl bevarat kors; den lilla fyrhörning som kan iakttagas i korsets mitt på P. A. Säves avbildningar och som anas på J. W.

Hamners foto 1923 kan inte längre säkert skönjas. Enligt P. A. Säves teckning fanns också ett kors på den vänstra delen av gravhällen.

Inskrift (Runverket 1979 supplerad med G. Wallin 1749, P. A. Säve 1849 och C. Säve S 7):

[+ gup :] nafi : hehuata [si]al : sum : hier : huilis : han : gaf : et oyris :
 5 10 15 20 25 30 35 40

la[ihi : iær... þairi helhu : r...rhet : lit ...uata ...beiaer : ... : biþin firi :
 45 50 55 60 65 70 75 80 85

marheto : sial : botulfr : i : (m)ipium : (b)y fyrþi : mik : hit]
 90 95 100 105 110 115 120 125

*Gud nāði Hegvata siāl sum hier hvilis. Hann gaf ett oyres laigi ī ār...
 þairi helgu...(Ma)rget(?) lēt..Biðin firi Margetu siāl. Bōtulfr ī miðium b̄y
 (?) f̄yrði mik hit.*

»Gud vare nådig Hegvats själ som här vilar. Han gav ett öresleje i år ...
 åt den heliga... (Ma)rgit(?) lät... Bedjen för Margits själ. Botulfr i
 Medebys(?) förde mig hit.»

G 317. Foto: Helmer Gustavson 1979.

Till läsningen: A 4 n återstår bistaven samt större delen av huvudstaven, basen bortvittrad. Huvudstavens mitt i 6 þ bortvittrad. Övre punkten i skiljetecknet efter 7 i är borta. Övre vänstra bistaven och större delen av nedre vänstra bistaven i 8 h bortvittrade. 9 e är tydligt stungen med en punkt, likaså 24 e och 38 e. Bistaven i 13 t något skadad av vittring. Av 14 a återstår bistaven och huvudstavens bas, resten av runan borta i en

stor vittringskada i fragmentets övre högra hörn. Av 15 **s** återstår drygt nedre hälften av huvudstaven, inga spår av bistaven. Toppen av huvudstaven i 16 **i** borta; snett över huvudstavens bas finns en avlång naturlig fördjupning. I 17 **a** finns en punktformad naturlig fördjupning på huvudstavens mitt. Sådana naturliga fördjupningar finns på ett flertal ställen på ristningsytan, bl.a. i huvudstaven i 10 **h** och i bistaven och huvudstaven i 34 **n**. 1 **s**, 31 **s** och 44 **s** har formen av spegelvänt gotländskt **s**. 23 **i** har naturliga punktformade fördjupningar i huvudstavens bas och topp. 25 och 42 **r** har öppen form. Nedre hälften av 27 **u** är borta i en vittring, likaså basen av 28 **i**. 35 **g** är stungen med en punkt, likaså 41 **y**. Av 47 **i** kan nu endast övre hälften av huvudstaven skönjas, resten borta i brottet.

G 317. Foto: J. W. Hamner 1923 (ATA).

Av äldre läsningar är G. Wallins och P. A. Säves de mest värdefulla, medan J. Liljegrens läsning går tillbaka på G. Wallin och C. G. Hilfeling. Läsningen i C. Säves Runurkunder (1859) bygger förmodligen på G. Wallin och på broderns anteckningar.

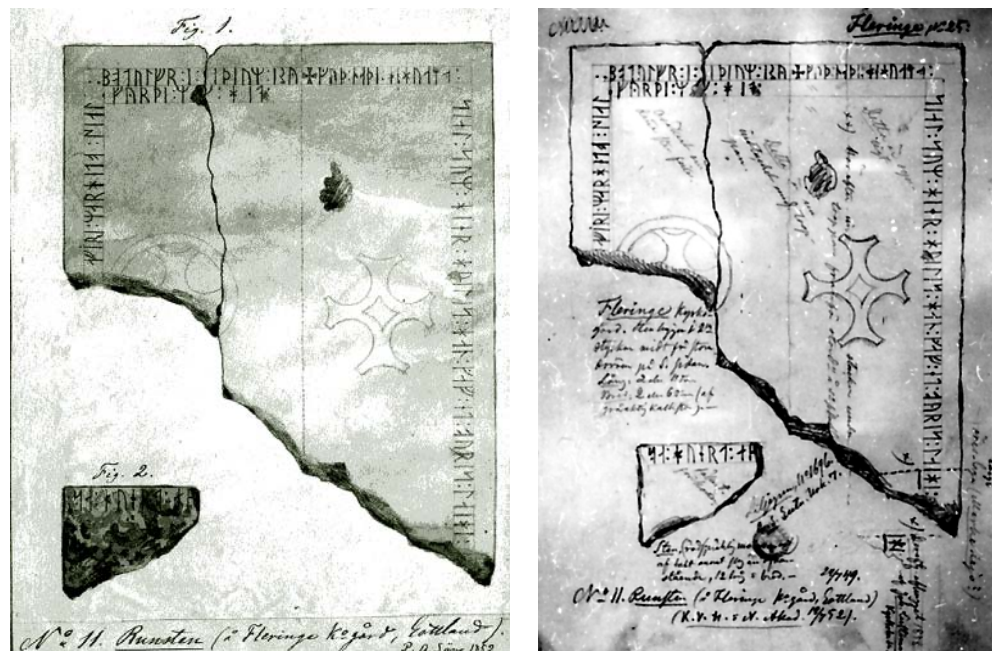
G. Wallin (1743): + **gub** : **napi** : **hehuat** : **sial** : **sum** : **hier** : **huilis** : **han** :
gaf : **et** : | **ouris** : **laihi** : **iær** --- **þairi** : **helhu** : **r** ----- **rhet** : **lit** ---- **uata**--

---beiaer : þaim : skal : sehias : sial : ---sa : huert : ar : þipin : firi :
 marheta : sial : botulfr : i . --ipium ry fyrþi: mi--hit:

C. G. Hilfeling (1799): ...botulfr : i : ipium : fy : fyrþi : mik : hit · C. G. Hilfeling läste runföljden på ett stycke av hällen, som enligt honom torde ha utgjort slutet av inskriften.

J. Liljegren (1833) bygger inte på självsyn. Han ger inte något nytt i sak utan återgår i huvudsak på G. Wallins Runographia. Han supplerar G. Wallins **rhet** till (**ma**)**rhet** och ---sa till (**mes**)sa. Hans **iar** för G. Wallins **iær** beror snarast på tryckfel.

P. A. Säve (teckning 1849): + gup : nafi : hehuata : sial : sum : hier :
 huilis : han : gaf : et : oyris : laihi : ...afiri marheto : sial : botulfr : i :
 ...ipium : ry fyrþi mik hit · I renritningen av hällen i Atlasen till Reseberättelse 1852 avbildar han runorna så som på teckningen 1849, bortsett från **ouris** i stället för teckningens **oyris**.

G 317 och G 318 (Fig. 2). Efter teckning i P. A. Säves Atlas till reseberättelse 1851-1852 respektive teckning 1849, där G 318 syns i nedre vänstra hörnet.

C. Säves redovisning i Gotlands runinskrifter (1859), nr 7: + **gub** : **napi** :
hehuata : **sial** : **sum** : **hier** : **huilis** : **han** : **gaf** : **et** : **ouris** : **laihi** : [**iar** : ...
pairi : **helhu** r - ... (ma)rhet : lit ...uata... - **bipin**] **firi** : **marheto** : **sial** :
botulfr : i : ...**ipium** : **ry** **fyrpi** : **mik** : **hit** .

O. v. Friesen: + [gub] **napi** : **hehuata** [:] **sial** : **sum** : **hier** : **huilis** : **han** :
gaf : **et** : **oyris** : **la**[**ihi**-...**afiri** : **marheto** : **sial** : **botulfr** i **mipium** : **byfyrpi** :
mi[k?] : **hit** :] Vid sin undersökning 1923 kom O. v. Friesen i stort sett
fram till samma läsning som Runverket 1979. Han ansåg dock att 17 **a**
var en s-stungen i-runna och att det var resultatet av att ristaren tvekade
huruvida han skulle använda runan **e** eller **a**.

G. Wallin såg hällen stympad (multis in locis mutilis); det fanns dock en
sammanhängande del, där alla ursprungliga sidor var eller mindre helt
bevarade. Mest skadad var fotsidan, där endast orden ”Rhet til ---Vata -
--” kunde läsas. G. Wallin transkriberar inskriften sålunda: GUD .
NADI . HEGVAT . SIAL . SUM . HIER . HVILIS . HAN . GAF . ET .
OVRIS . LAIGI . I . AR . --- DAIRI . HELGU . R ---- RHET . TIL -----
VATA.----- BEIAR . DAIM . SKAL . SEGIAS . SIAL . --- SA. HVERT .
AR . BIDIN . FIRI . MARGETA . SIAL . BOTULFR . I IDIUM .
RYFYRDI . MI-- HIT.

Till transkriptionen fogar han fem anmärkningar. I den första anger han,
att **hegvat** tvivelsutan bör läsa som **hegvart**, varav gårdsnamnet
Hegvards i Halls sn och Hagvards i Follingbo sn. Även Hegvids i
Lärbro, Burs, Stånga och Vamblinbo socknar är tänkbara. Enligt den
andra skall **laigi** förstås som *Landi*, medan *Lage* för gutarna betecknar
hamn eller skeppsläge. Han har funnit just uttrycket *Laigi* i Hadorphs
utgåva 1687 av Gutalagen, kap. 63, i uttrycket *Priggia Marca Laigi*,
vilket enligt Hadorph betyder *triggia marka Egendom*. I den tredje
anmärkningen anges inskriftens **iær** avse *Ar*, namnet på den yttersta
delen av Fleringe socken som vetter mot havet. I den femte konstaterar

han att **vata** står för *veta, vita*. Slutligen anför han, att tecknen **mes** saknas fullständigt i ordet **sial---sa**. I sin fullständiga form *Sialmessa* har det använts under den påvliga tiden. Hur inskriften skall tydas är nog så dunkelt.

G. Wallins uppfattning hur inskriften skall tolkas framgår klarast utifrån hans latinska översättning av inskriften: ”Gud vare Hegwards själ nådig, som vilar här. Han gav en öresland i Ar...Därför bör man beakta kyrkorätten att för varderas själ läses en [själa]messa varje år. Bedjen för Margaretas själ. Botulf i ...idium ry förde mig hit.”

G. Wallin ansåg alltså att de fragment han hade granskat var delar av samma gravhäll. Bröderna Säves uppteckningar visar att så inte är fallet. Det är beklagligt att inskriften redan på 1700-talet har varit så skadad att Wallin inte kunde ge en fullständig och säker läsning. Vissa delar kan suppleras med viss säkerhet såsom lakunen mellan 52 **r** och 53 **þ** där förmodligen prepositionen **firi** av sammanhanget att döma har stått. Wallin har där antytt tre runor. Han kan också felaktigt ha läst runa 63 som **r** i stället för **k**, som med några av de sex runor som han har antytt kan ha bildat ordet **kirkiu**. Det stående uttrycket ”den heliga kyrka” (*þaun helga kirkia*) återfinns i flera gotländska runinskrifter (G 104c, G 108, G 178 och G 329d). Vad som därefter stått är osäkert. Runföljden **rhet** hos Wallin har säkerligen utgjort en del av ett namn, förmodligen *Marget* (fsv. *Marghit(a)*) Han har i så fall inte uppmärksammat rester av runor i lakunen eller så hade de redan gått förlorade. Kvinnonamnet *Marget, Margeta* är också belagt i G 78 Kullans från 1487 och G 282 från Othem från 1400-talet. Variationen av namnformen i G 317 torde bero på en växling mellan stark och svag böjning. Jämför växlingen mellan stark och svag böjning av kvinnonamnet *Ingegærdh* i en och samma källa (SMP, art. Ingegærdh, sp. 700) och av mansnamnet *Ingemund* i fråga om samma person (SMP, art. Ingemund, sp. 733). Mansnamnet *Hegvatr* är endast känt från G 317, men namn med förleden *Heg-* och efterleden *-vatr* är inte ovanliga i gotländska runinskrifter.

Att **i**-runan i **beiar** är en felläsning av en **t**-runa och att runföljden har stått för namnet *Petar*, är inte troligt. En sådan tolkning passar inte in i kontexten. Det är anmärkningsvärt att runföljden **beiar/beiaer** förekommer både i inskriften G 317 och G 318.

Inskriftens *ett oyres laigi* är det äldst kända omnämmandet av användningen av det gotländska jordatalet öresleje. Som C. Säve, *Gutniska urkunder* (1859), s. xxi, förmodade var det en åttandedel av en marks jordränta (gutniskans markleje). Det torde omräknat till senare tids mått svara mot ett halvt tunnland. Enligt T. Siltberg 1993, s. 14 f. och 19 ff. var marklejet ett jordatal som också kom till praktisk användning i det gotländska lokalsamhället. Att öresleje används i G 317 talar för att så har varit fallet också under medeltiden.

Den kompletterande runföljden **i(m)ipium** (b)y torde avse gården Medebys (*mýbbis*) i Fleringe socken. Namnet går tillbaka på ett **Midhby* 'i mitten liggande gården' och runföljden återspeglar troligen en proprieringsprocess. Ett senare stadium i en sådan process är belägget *niels medenbøy* gällande Medebys i Lye socken i Sören Norbys räkenskapsbok för Gotland 1523-24 (utg. av E. Melefors, 2003), fol. 47 r. C. Säves gissning i *Gutniska urkunder* (1859), s. 74, n. 74, att **.ipium** skulle avse Fide socken är inte riktig. Det framgår av P. A. Säves teckning. Den saknade **m**-runan har förmodligen gått förlorad i brottet mellan de två fragmenten. Möjligen ans spetsen av vänstra bistaven i C. Säves avritning.

Runologiskt och konsthistoriskt hör G 317 hemma i 1300-talet.

318. Fleringe kyrka

Litteratur: L 1696, S 8, F 52, C. G. Hilfeling, *Resejournal* 1800 (F m 57:8 i Kungl. Bibl.), s. 93; P. A. Säve, *Reseberättelse* 1852 (ATA), s. 36 f. och 1864, s. 73; Th. Snædal, *Medan världen vakar. Studier i de*

gotländska runinskrifternas språk och kronologi (Runrön 16.) 2002, s.156 f.

Äldre avbildningar: P. A. Säve teckning 1849 (S 140:1-2:25, UUB), Reseberättelse 1852, nr 11 (ATA).

Fragment av en gravsten med runinskrift. Numera förkomna. J. Liljegren har fört dessa fragment till G 317, men enligt C. Säve, som granskade dem 1844 och 1849 måste de kvarvarande fragmenten ha tillhört olika gravhällar: ”...såväl runmyndernas olika form som isynnerhet stenartens olika färg och beskaffenhet utvisar, att de kvarvarande styckena tillhört två olika grafstenar. Då de runristade styckena fordom voro flere, än nu, är det svårt att afgöra, huru mycket af den efter L. upptagna, inklamrade delen af texten tillhört N:o 7 eller N:o 8.” (Gutniska urkunder, 1859, s. 68, n. 7).

Då P. A. Säve ritade av fragmenten av G 317 och G 318 år 1852 hade flera delar försvunnit. Av G 318 återstod nu endast ett litet fragment, ca 3 x 3 dm stort. P. A. Säve har i sin teckning klart markerat dess avvikande färg från G 317 och beskriver det på följande sätt: ”Fig 2 är af rödspräcklig marmorkalk af helt annat stenslag än den ofvan anförda gravstenen (fig.1) och ungefär 12 tum lång eller bred; ligger lös dersammastädes.”

När P. A. Säve år 1864 besökte kyrkan igen hade förstörelsen fortskridit ytterligare. I samband med en reparation av kyrkan hade samtliga fragment utom de största försvunnit. Om detta se G 317.

Inskrift (enligt S 8):

...[beiar : **paim** : skal : sehias : sial : (me)]sa : huert ar...

5 10 15 20 25 30

...*paim skal segias siäl(a)messa huert ar...*

»... för dem skall sägas själamässa varje år...»

Runföljden 26-34 finns på det av P. A. Säve längst ner till vänster avbildade fragmentet.

G 318. Avbildningar i P. A. Säves Reseberättelse 1852 respektive handteckningen 1849.

P. A. Säves undersökning visar att fragmenten av G 317 och G 318 inte har varit delar av samma gravhäll. Lydelserna av inskrifterna skulle i och för sig kunna tala för att fragmenten varit delar av ett och samma gravmonument likaså användningen av spegelvänd *s*-runa. Vid en rekonstruktion av kända delar av inskriften utifrån de av P. A. Säve redovisade fragmenten skulle G 318 ha utgjort en del av gravhällens vänstra långsida sida. Det stämmer inte överens med avbildningen av runornas läge på G 318 jämfört med runornas läge på G 317. Om de hört ihop skulle G 318 snarast ha utgjort en del av hällens fotsida. Att runorna på fragmentet G 318 står fritt med sina toppar mot en ursprunglig sida medan de på G 317 är ristade i ett inskriftsband ett stycke innanför de ursprungliga sidorna visar också att det rör sig om två olika gravhällar.

Den fragmentariska inskriften är unik så till vida att den är det enda kända belägget på en runinskrift som anger att det varje år skall hållas en själamässa för de avlidna. Själagåva (fornsv. *siälagipt*, C-E. Thors, Den kristna terminologin i fornsvenskan, (1957), s. 306 f.) avses säkerligen i inskriften G 164 Klinte kyrka, men det är osäkert vilket kyrkligt ändamål den avser. Detsamma gäller G 317 Fleringe kyrka. Själamässan, *missa animarum*, lästes på begravningsdagen och på årsdagen av dödsfallet (anniversariet), vanligen också på den sjunde och trettionde dagen efter begravningen, för att den dödes själ skulle få ro. Själamässan överensstämde i stort med den ordinarie medeltida mässan, *Gloria Alleluia* och *Credo* medtogs dock inte. (KLN 15, sp. 324 och

Årtidhold KLN 20 sp. 453 ff.). Själammässan ingick i kyrkans *memoria-*tradition och kom att få sin största betydelse under högmedeltiden (B. Nilsson i Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv (1996), s. 374 ff.). Förekomsten av själammässor finns dokumenterade testamentariskt, ibland också i kyrkornas kalendarier, exempel på de sistnämnda ges av S-E. Pernler i Sveriges kyrkohistoria 2 (1999), s. 25.

Formen **sialmessa** utan **a** i sammansättningsfogen beror förmodligen på ristningsfel eller fel vid avskrivningen. Att framföra själammässan uttrycks vanligen med verbet *siunga* (*siunga siälamesso*; jfr GL sidan messa ier sungin), mindre ofta med *sighia* (*sighia siälamesso*). Någon betydelskillnad mellan de två verben tycks inte föreligga. De två verben kan uppträda i en och samma text som t.ex. i berättelsen om S:ta Claras död (*Ok tha lot pafwin sionga siäla mässo. Ok sidhan mässsan var sagdh och tidhir* Klosterläsning, SFSS 63-64, s. 360). Uttrycken går tillbaka på latinets *missam cantare* (*missa defunctorum pro ea cantata habebatur*. Diar. Vazst. 30/7 1492) och *missam dicere* (*ad dicendum tres missas pro defunctis*. DS VI s. 42 1348).

S-former av verb som *sighia*, *läsa*, *siunga* är inte ovanliga i fornsvenskan då verben syftar på inslag i gudstjänsten. Sannolikt har användningen av dem gynnats av motsvarande latinska r-passiver som är mycket vanliga i svenska medeltidsurkunder på latin (*cantatur*, *dicitur*; G. Holm, Om s-passivum i svenskan (1952), s. 223 f.). Inskriftens *segias* skall ses mot denna bakgrund.

Den forngutniska formen *hvert* ger ingen datering av inskriften, skrivningen **sehias** med runan **h** för frikativt g talar för senmedeltid.